

УДК 316.614.5:159

<https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-2>

Олена ВАСИЛЕНКО

Хмельницький національний університет

<https://orcid.org/0000-0003-4935-0258>

e-mail: vasilenko.dm@ukr.net

Юлія БЕЗРУЧУК

Хмельницький національний університет

E-mail: yulya.bezruchuk.2017@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти особливостей соціально-психологічного супроводу сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. Уточнено сутність понять «супровід», «соціально-психологічний супровід», «соціально-психологічний супровід батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами». Авторами статті аргументовано, що соціально-психологічний супровід батьків є динамічним, цілісним та активним процесом, що поєднує у собі єдиний взаємозв'язок компонентів, як системи комплексної допомоги. У статті, на основі наявних концепцій, що висвітлюють переживання батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, охарактеризовано напрямки, етапи, способи і методи проведення соціально-психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, сім'ї, в яких виховуються діти з особливими освітніми потребами, міжособистісні відносини, соціально-психологічний супровід.

Olena VASYLENKO, Yulia BEZRUCHUK

Khmelnitskyi National University

PECULIARITIES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR PARENTS RAISING CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article examines the theoretical aspects of the peculiarities of social and psychological support for families raising children with special educational needs. The article clarifies the essence of the concepts of "support", "social and psychological support", "social and psychological support for parents raising children with special educational needs".

The authors of the article argue that social and psychological support for parents is a dynamic, holistic and active process that combines a single interconnection of components as a system of comprehensive care.

The article describes the concepts that highlight the experiences of parents raising children with special educational needs: "the concept of regret", "the concept of chronological sadness".

The article discusses the areas of social and psychological support for parents raising children with special educational needs: shifting their attention to themselves and then to their

child; adaptation to a stressful situation; moving away from the feeling of guilt; reducing anxiety and stress; developing skills of a realistic and adequate attitude towards their child; providing emotional and psychological support to parents.

The authors of the article investigate the stages, ways and methods of providing social and psychological support to parents raising children with special educational needs.

Key words: *children with special educational needs, families with children with special educational needs, interpersonal relationships, social and psychological support.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Згідно звіту міжнародної організації ЮНІСЕФ, майже 240 мільйонів дітей по всьому світу мають особливі освітні потреби (далі – ООП), тобто кожна десята дитина [5]. За даними Державної статистики на території України налічується близько 164 тисячі дітей з особливими освітніми потребами [6]. На жаль, внаслідок дії певних екологічних, стресогенних, соціальних чинників ця цифра щороку збільшується.

Сьогодні вноситься свої корективи в соціально-побутове життя сімей, але незмінним залишається прагнення суспільства полегшити та допомогти батькам забезпечити успішне майбутнє своїх дітей. Але існує ряд проблем через які, не дивлячись на прикладені зусилля, не досягають успішності власної адаптації до ситуації, що виникла у їхній сім'ї.

Значну роль відіграють особистісні особливості батьків, зокрема матерів. Про даний фактор згадували у своїх працях Н. Дідик, А. Душка, С. Михальська, Т. Скрипник, Я. Юрків та інші. Науковці підкреслюють тісний взаємозв'язок рівня сприйняття батьків із процесом осмислення наявності психофізичних вад розвитку у власних дітей. Часто спостерігається страх, шок, депресія, розгубленість і лише згодом – прийняття особливостей дитини. Саме це впливає на сприйняття та включення дитини в сім'ю.

Так, на думку Н. Дідик, найбільше піддаються впливу стресогенним факторам саме матері. Їм притаманна висока емоційна чутливість, збудливість, нестабільність настрою, схильність до тривожності, неузгодженість внутрішніх почуттів та бажань, прагнення до централізації власної ролі у відносинах з оточуючими, зацікленість на власній точці зору, нестача гнучкості суджень, принциповість, безкомпромісність, перебільшення почуття відповідальності [3, с. 45].

Вирішення вище перерахованих стресогенних факторів лежить в основі соціально-психологічної роботи з батьками, які виховують дитину з ООП. Спеціалісти сприяють набуттю батьками навичок стресостійкості, боротьби із страхами, невпевненістю, а також прийняттю дитини та її особливостей, входження її у соціальне середовище.

Аналіз досліджень та публікацій

Питання вивчення доцільності впливу соціально-психологічного супроводу на психоемоційний стан батьків, які виховують дітей з ООП висвітлювали у своїх роботах сучасні українські та зарубіжні науковці, зокрема: О. Безпалко, З. Борисенко, І. Гуляк, Н. Дідик, О. Коган, Р. Майрамян, А. Руденко, М. Семаго, Д. Шульженко.

Переважна більшість дослідників описує напрямки, етапи і своєрідність взаємодії фахівців із батьками та вважає, що соціально-психологічна робота полягає у вивченні індивідуальних рис особистості кожного з батьків та комплексному підході до вирішення їх проблем.

Не зважаючи на сучасний стан розвитку психологічної науки, дослідження особливостей соціально-психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з ООП потребує подальшого вивчення сутності, способів, методів ефективного здійснення фахівцями соціально-психологічного супроводу сімей, в яких виховуються діти з ООП.

Формулювання цілей статті

З огляду на це, **метою нашого дослідження** є розгляд особливостей соціально-психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з ООП.

Виклад основного матеріалу

Суть соціально-психологічного супроводу полягає у спрямуванні на виконання соціальної опіки, реалізацію психологічної та соціальної допомоги, підтримку соціально незахищених людей у подоланні складних життєвих ситуацій. Соціально-психологічний супровід батьків, які виховують дітей з ООП охоплює створення відповідної психологічної атмосфери для успішної взаємодії батьків із усіма членами родини, працівниками закладів освіти, що відвідує дитина. Також супровід допомагає підвищити рівень педагогічної обізнаності батьків, розширити знання про особливості психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Компетентність батьків у подальшому може позитивно вплинути на перебіг адаптації та інтеграції дитини у соціум [3, с. 44].

Особливою психологічною проблемою, з якою стикаються батьки стає проблема міжособистісних відносин між партнерами, основою якої є сильна стресова ситуація, що виникла у сім'ї. Настають значні зміни у буденному житті, з'являються часті конфлікти, інколи і розрив відносин. Батьківська пара разом і по окремоті піддається

сильному психологічному навантаженню, що виникає у результаті зруйнованих сподівань та надій. Ця ситуація руйнує звичний міжособистісний клімат, пара знаходиться у стані відчаю, болю та тривоги, погіршується емоційний клімат. Через те, що батьки усі свої сили віддають дитині, нехтують особистими відносинами, спільним проведенням часу та відпочинку, руйнується благополуччя сім'ї та довіра між її членами.

Загалом усі ці чинники впливають і на розвиток та особистісне становлення дитини, її психічний стан та почуття. Батьки повинні усвідомлювати, що їм, як і дитині важливою є взаємна підтримка та розуміння, задля підтримки сприятливої сімейної атмосфери тому, що довірливі та міцні стосунки між дорослими є основним фактором у вихованні та розвитку дитини. Одним з ключових завдань соціально-психологічного супроводу є профілактика емоційного виснаження та посилення впевненості у собі, партнері та своїй дитині [3, с. 44-45].

Соціально-психологічний супровід спрямований на:

- переключення своєї уваги на себе, а згодом на дитину;
- адаптацію до стресової ситуації;
- відхід від відчуття своєї провини;
- зниження рівня тривожності та стресу;
- формування навичок реалістичного та адекватного ставлення до своєї дитини;
- реалізацію емоційної та психологічної підтримки батькам.

Стикаючись із вадами дитини батьки не вміють адаптуватися до стресу, емоційного напруження, у стосунках підвищується рівень конфліктних ситуацій, через особливу увагу до дитини та підвищену відповідальність. Через це батькам приходиться зупиняти свою професійну діяльність, адже вся внутрішня і зовнішня енергія спрямовуються лише на дитину.

У сучасній науці виділено дві основні концепції, що висвітлюють переживання батьків, які виховують дитину з ООП.

Перша – це «концепція жалю». В її основі лежать прояви жалю, глибокого смутку, пригніченості та туги, що ототожнюються жалю батьків, що втратили дитину.

Друга – це «концепція хронологічного смутку». У ній батьківська туга не прирівнюється з патологічною реакцією, а протилежно тому є абсолютно природною та чіткою емоційною реакцією батьків на особливості своєї дитини. Ця концепція полягає у адаптації батьків до проблем своєї дитини та її розвитку. Але, зауважується, що значна частина батьків після тривалого періоду виховання та розвитку своєї дитини, ніколи її не пізнають.

До головних завдань соціально-психологічного супроводу батьків дітей з ООП відносять діагностику, консультування, психопрофілактику, психогігієну та просвіту. Тому результативність супроводу залежить від компетентного та відповідного виконання завдань.

Перед проведенням соціально-психологічного супроводу психолог повинен ознайомитися з дієвими засобами, стратегіями, прийомами, техніками взаємодії як з батьками, так і з дітьми, враховуючи особливості їх розвитку та потенційних можливостей. Він має переконатись у поінформованості батьків щодо стану їхньої дитини, її особливості у розвитку, вихованні, навчанні, спілкуванні. Якщо ж рівень поінформованості недостатній, спеціаліст має зайнятись просвітою батьків, а також формуванням у них адекватної оцінки особливостей дитини, самооцінки себе у ролі батьків дитини з ООП, адекватних реакцій на будь-які відхилення у поведінці дитини, різкі перепади її настрою та криз, що можуть виникнути згодом.

Варто зауважити, що батьки стикаються з проблемами не лише у вихованні і навчанні дитини, але й у її розвитку згідно вікових та фізичних норм, формуванні поведінкових реакцій, що схвалюються суспільством. Це стає тягарем для батьків, тому психологам потрібно бути готовими і до плідної співпраці, і до подолання супротиву з боку батьків.

Дослідниця Д. Шульженко у своїх роботах поділила роботу з батьками на три послідовні етапи:

1. Інформаційний, який полягає у наданні інформації про особливості корекційного виховання дитини з ООП, перспективи розвитку, можливі труднощі в соціалізації, а також про реалізацію домашньої програми психологічної допомоги власній дитині.

2. Діагностичний, що передбачає діагностування сімейних пар шляхом використання психологічних методик для визначення емоційних станів, психологічних особливостей, що допоможуть покращити умови життя дитини. Це дуже важливий етап, тому що під час нього виявляються індивідуальні риси батьків, їх емоційні якості, здатність до комунікації, рівень стресостійкості, тип реакцій на стрес і тривогу, акцентуацію характеру, ціннісні орієнтації. Також визначається система родинних міжособистісних зв'язків та чинники, які впливають на батьківську позицію щодо дитини, мотиваційні потреби, внутрішньоособистісні переживання. Діагностичний етап роботи спеціалістів з батьками, які виховують дитину з ООП визначає зони їх найближчого розвитку.

3. Психокорекційно-консультативний, який передбачає надання психологічної допомоги батькам з використанням технік сімейного консульгування, що в результаті покращує їхній емоційний стан та перебіг адаптації і прийняття факту народження дитини з ООП. На цьому етапі необхідно спиратись на результати попереднього діагностичного етапу та, за потреби, розробити корекційну програму для корекції та стабілізації психічний станів та реакцій батьків, які виховують дітей з ООП [7, с. 176].

Д. Шульженко також зазначає, що з метою корекції використовуються групові заняття, зустрічі з іншими парами, які виховують дітей з ООП, присутність батьків на заняттях дітей для усвідомлення перспектив і успіхів. В загальному підбирається індивідуальний підхід для кожної родини [7].

Науковці І Галян та З. Борисенко стверджують, що поєднання методів і прийомів на всіх етапах роботи орієнтується на вирішення взаємозалежних завдань.

По-перше, це надання та отримання зворотного зв'язку, задля створення довірливої атмосфери, щоб батьки мали впевненість у тому, що їм щиро намагаються допомогти. В результаті вони будуть здатні розуміти який є ефективний конструктивний спосіб вирішення своїх проблем.

По-друге, це корекція уже сформованого розуміння батьками ситуації в якій вони опинились. А саме зниження рівня стресу що зберігався з того часу як діагностували психофізичні порушення у дитини, шляхом переключення уваги із стресогенного фактору на діяльність направлену на його подолання. Завдання фахівця полягає в дієвій та толерантній корекції ефемерного бачення батьками майбутнього своєї дитини, разом з тим у зміцненні їхньої віри в потенціал її розвитку.

По-третє, це корекція сімейних та міжособистісних стосунків на прикладі яких у дитини формуються почуття любові, взаємоповаги, прив'язаності та навички комунікації та самообслуговування [2].

Спеціалісти часто організують саме такі форми соціально-психологічної допомоги сім'ям: бесіди, індивідуальні консультації, сімейні консультації (психотерапія), індивідуальні заняття з батьками та з дітьми в присутності батьків.

Психологи, які працюють у закладах освіти у своїй практиці застосовують батьківські години, де вони спільно з колегами, вчителями, асистентами вчителів, дефектологами, логопедами займаються просвітницькою діяльністю батьків стосовно освітнього процесу дітей. Адміністрацією закладу та психологом формується

робота «служби довіри», де опрацьовуються персональні та анонімні звернення та запити від батьків.

Важливим для сім'ї, яка виховує дитину з ООП є розуміння того, що вони не єдині хто стикнувся з такою проблемою, тому необхідно забезпечити активне міжособистісне спілкування таких батьків. Один із найефективніших методів роботи у цьому напрямку є психотренінг, який може нести в собі і інформаційний характер, і корекційно-розвиваючий. У ньому можуть подаватись знання про особливості психофізичного розвитку дитини, роль інклюзивного навчання, ступінь важливості психологічного здоров'я та підтримки у сім'ї. За допомогою психотренінгу утворюються уміння та навички батьків стосовно зміцнення та збереження ментального здоров'я завдяки технікам психічної саморегуляції та поживленню особистісних ресурсів. Також дієвими є інтерперсональні тренінги для батьків дітей з ООП, метою яких є подолання внутрішньо-особистісних проблем, прийняття власної дитини та її вад психофізичного розвитку, орієнтування на цінність батьківства, впевненість та самореалізацію у ролі батьків [3, с. 46-48].

Зауважимо, що у батьків, які виховують дітей з ООП часто спостерігаються емоційні розлади, знецінення власних намагань, почуття провини, зневіра, депресія. Для вирішення цих проблем застосовуються практикуми з корекції емоційних станів, де фахівці використовують музично-медитативні вправи для позбавлення від страждань, почуття провини, роздратування, тривожності, формування навичок самоконтролю, саморегуляції, рефлексії, розслаблення, розвитку внутрішнього оптимізму [3, с. 46-48].

І Галян та З. Борисенко виділяють такі напрямки роботи з сім'ями, в яких виховуються діти з ООП:

1. Прийняття ситуації та дитини. Використовуються такі форми роботи, як: зображення у вигляді малюнку себе у ролі батьків, дитини та свого ставлення до неї; письмові самозвіти; спільне проведення часу з дитиною за іграми, участь у святах, змаганнях тощо.

2. Пропрацювання агресії. Для цього використовують тренінги для профілактики та боротьби з агресією, навчання ефективним способам спілкування, казкотерапію, психодраму, соціально-психологічні ігри.

3. Робота з гнівом. Для подолання гніву застосовують елементи арт-терапії, а саме: ліплення з пластиліну спонтанної фігури, уособлення гніву через зображення його на малюнку у вигляді чудовиська. Також застосовують рухливі ігри для зняття психофізичної напруги.

4. Робота зі страхами. Тут доцільно використовувати індивідуальні консультації, організувати спільні зустрічі з іншими батьками, що вже пройшли період адаптації до ситуації, в якій дитина має подібні особливості і має хорошу динаміку розвитку. Успіху сприяє використання музикотерапії, казкотерапії, фітотерапії, кольоротерапії, різних технік нейролінгвістичного програмування, малюнкових методик з застосуванням вербальних асоціацій.

5. Підвищення самооцінки передбачає застосування психомалюнків, тренінгів, ігор, розповідей орієнтованих на власне «Я», образотворчого мистецтва тощо [2].

Соціально-психологічний супровід батьків дітей з ООП полягає у вивченні сімейної ситуації, внутрішньосімейного клімату, характерологічних особливостей кожного члена сім'ї, їх психологічний стан та є важливою складовою включення їх сімейної одиниці у соціум. Цей фактор є позитивним елементом для становлення самої дитини, покращення її навчання, навичок, сприйняття, психологічного та фізичного здоров'я.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, здійснений нами аналіз наукової літератури з проблеми дослідження показав, що комплексне використання психопрофілактики, діагностики, консультацій, просвітництва, що несе у собі соціально-психологічний супровід, гарантує набуття батьками нового досвіду та адекватне усвідомлення ними сімейної ситуації, що веде до вирішення їхніх проблем. На жаль, часто батьки не проявляють ініціативи і відмовляються від роботи з психологом, не усвідомлюючи, що розвиватись та працювати має не тільки дитина, але й вони самі. Також трапляються випадки, коли батьки, не зважаючи на всі намагання і старання, через низку певних обставин не в змозі забезпечити дитині відповідний догляд. В таких випадках це завдання має виконувати держава, волонтери, медики, спеціалісти, які готові працювати задля якісного майбутнього таких дітей. Тоді від батьків потрібна увага, любов та підтримка, адже це не менш важливі рушійні сили сприятливого розвитку їхньої дитини.

Отже, соціально-психологічний супровід батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами є одним із ключових елементів у подоланні психологічних проблем, з якими стикаються сім'ї. Від спільної активної роботи батьків та психологів залежить ефективність покращення якості побутового і соціального

життя сім'ї, внутрішньосімейного психоемоційного клімату та, насамперед, психофізичного розвитку дитини з ООП.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці умов застосування соціально-психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з ООП.

Література

1. Бірюкова К. Зміст інклюзивної компетентності психолога як учасника команди супроводу дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : Психологічні науки*, 2021. Вип. 16 (61). С. 5-15.
2. Галян О. І., Борисенко З. Т. Психологічні аспекти супроводу батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Теорія і практика сучасної психології*, 2019. № 2. С. 44-49.
3. Дідик Н. М. Психологічна робота з сім'єю, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами. *Вісник педагогіки і психології*. Вип. 27. К. : ІСПП НАПН України, 2021. С. 44-47.
4. Руденок А.І., Гуляк І.Р. Компоненти професійної готовності майбутніх психологів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, 2021. Issue 1. P. 72-82.
5. Статистичний аналіз ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-240-million-children-disabilities-around-world-unicefs-most>.
6. У Держстаті розповіли, скільки в Україні людей з інвалідністю. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-invalidnist-statystyka/31324501.html>.
7. Шульженко Д. І. Особливості психологічної роботи з емоційними станами батьків дітей з психофізичними порушеннями раннього віку. *Психологічний часопис*, 2017. № 5. С. 173-180.

References

1. Biriukova K. Zmist inkluzyvnoi kompetentnosti psykholoha yak uchasyuka komandy suprovodu ditei z osoblyvymy osvitymy potrebamy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Psykholohichni nauky*, 2021. Vyp. 16 (61). S. 5-15.
2. Halian O. I., Borysenko Z. T. Psykholohichni aspekty suprovodu batkiv ditei z osoblyvymy osvitymy potrebamy. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 2019. № 2. S. 44-49.
3. Didyk N. M. Psykholohichna robota z simieiu, yaka vykhovuie dytnu z osoblyvymy osvitymy potrebamy. *Visnyk pedahohiky i psykholohii*. Vyp. 27. K. : ISPP NAPN Ukrainy, 2021. S. 44-47.
4. Rudenok A.I., Huliak I.R. Komponenty profesiinoi hotovnosti maibutnikh psykholohiv do roboty z ditmy z osoblyvymy osvitymy potrebamy. *Scientific Journal «Psychology Travelogs»*, 2021. Issue 1. P. 72-82.
5. Statystychnyi analiz YuNISEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/copy-nearly-240-million-children-disabilities-around-world-unicefs-most>
6. U Derzhstati rozpovili, skilky v Ukraini liudei z invalidnistiu. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-invalidnist-statystyka/31324501.html>
7. Shulzhenko D. I. Osoblyvosti psykholohichnoi roboty z emotsiinymy stanamy batkiv ditei z psykhofizychnymy porushenniamy rannoho viku. *Psykholohichniyi chasopys*, 2017. № 5. S. 173-180.